JĀNIS STRADIŅŠ

21. STARPTAUTISKĀ BALTIJAS ZINĀTŅU VĒSTURES KONFERENCE

2003. gada 13.–15. oktobrī Rīgā notika 21. Starptautiskā Baltijas zinātņu vēstures konference, ko organizēja Latvijas Zinātņu akadēmija, Rīgas Tehniskā universitāte, Latvijas Universitāte un Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs.

Šādu konferenču tradīcija ir aizsākta pirms 45 gadiem Rīgā, kad pirmo Baltijas starprepublikānisko apspriedi dabzinātņu vēsturē un medicīnā 1958. gada jūnijā, t.s. “Hruščova atkušņa” laikā, sarīkoja profesors Pauls Stradiņš. Pēc tam regulāri rīkojamās konferences pamišus Rīgā, Tartu, Viļņā, Kauņā, Tallinā padomju režīma gados kļuva par nozīmīgu līdzekli Baltijas reģionālās identitātes uzturēšanai, uztieptās unifikācijas mazināšanai, vietējo zinātnisko un medicīnas tradīciju apzināšanai, izpētei, izkopšanai. Līdz šim notikušas jau 20 konferences, piesaistot Baltijas zinātnes vēstures pētītājus un interesentus (arī medicīnas vēsturniekus) gan no Baltijas, gan arī no citām toreizējās PSRS republikām un ārzemēm, tās turpinās arī pēc Baltijas valstu neatkarības atgūšanas.

21. konferences programmā iekļautie 12 valstu autoru referāti, kopskaitā 184, publicēti krājumā *“Science, higher education, technologies, medicine, humanities in the Baltics – past and present”* (Rīga: Zinātne, 2003. – 266. lpp.), tie skar zinātnes, medicīnas un tehnoloģijas dažādu jomu vēsturi, arī humanitāro zinātņu, pedagoģijas un psiholoģijas vēsturi, industriālā mantojuma izpētes problēmas. Konferences darbs ritēja 2 plenārsēdēs un 11 sekcijās. Par konferences pamatproblēmu tika izvirzīta augstākās izglītības vēsture Baltijā sakarā ar 140 gadiem kopš Rīgas Politehnikuma (tag. Rīgas Tehniskās universitātes priekšteces) dibināšanas. Rīgas Politehnikums (vēlāk – institūts, RPI) bija vecākā politehniskā augstskola Krievijas impērijā, kuras loma inženierzinātņu, lauksaimniecības zinātņu, ķīmijas, ekonomisko zinātņu attīstībā un attiecīgo speciālistu sagatavošanā līdz 1. pasaules karam bija īpaši nozīmīga; tās darbība atstājusi dziļas pēdas ne tikai Baltijas valstu, bet arī Krievijas, Polijas un citu kaimiņvalstu vēsturē. Vienlaikus konferencē tika godināti divi izcili RPI strādājušie zinātnieki – ķīmiķi Vilhelms Ostvalds (kuram 2003. g. 2. septembrī apritēja 150 gadu jubileja) un Pauls Valdēns (kuram 2003. g. 26. jūlijā apritēja 140 gadu jubileja). Vilhelms Ostvalds (1853–1932), fizikālās ķīmijas pamatlicējs, ir vienīgais no Baltijas valstīm nākušais Nobela prēmijas laureāts zinātnē (prēmija ķīmijā 1909. g., viņš dzimis Rīgā), bet Pauls Valdēns (1863–1957) – dinamiskās stereoķīmijas un neūdens

šķidumu elektrokīmijas pamatlicējs – ir izcilākais latviešu cilmes zinātnieks, kas septiņas reizes virzīts Nobela prēmijai, taču 1914. g. to nav saņēmis ārpus zinātnes esošu motīvu dēļ.

Bez tam konferencē atzīmēja arī citas nozīmīgas atceres – 200 gadu kopš Rīgas Farmācijas biedrības dibināšanas (D.H. Grindelis), 200 gadu kopš Rīgas 1. pilsētas slimnīcas un 350 gadu kopš Viļņas Astronomiskās observatorijas dibināšanas. Konferences plenārsēdēs un sekciju sēdēs kopumā piedalījās ap 400–500 referentu un klausītāju.

Pirmajā plenārsēdē, kas notika Rīgas Tehniskās universitātes aulā, konferences programmatisko ievirzi ievadvārdos raksturoja Baltijas Zinātņu vēstures un filozofijas apvienības prezidents J. Stradiņš. Dalībniekus sveica RTU rektors akadēmiķis Ivars Knēts, kurš pēc tam nolasīja lekciju par augstāko izglītību Latvijā 140 gados (kopš Rīgas Politehnikuma dibināšanas), detalizēti iztirzājot gan augstākās izglītības vēsturi, Latvijā funkcionējošo augstskolu veidošanās secības un pēctecības jautājumus, gan aplūkojot arī mūsdienu problēmas. Uzrunu par Vilhelmu Ostvaldu un Baltijas universitāšu sadarbību zinātnē sacīja Tartu universitātes rektors Igaunijas ZA akadēmiķis profesors Jāks Āvikso. Jāņa Stradiņa lekcija bija veltīta Vilhelmam Ostvaldam, Svantem Arrēniusam un Paulam Valdenam viņu savstarpējās saskarēs, raksturojot visu triju izcilo ķīmiķu un fiziķu zinātniskās un sabiedriskās darbības maz zināmas, vēl neatsegtās šķautnes, viņu saistību ar Rīgu un sarežģīto, pretrunīgo izturēšanos pirmā pasaules kara gados. Tā, V. Ostvalds 1914. gadā pieslēgās vācu militārisma, popularizēja Eiropas Savienoto valstu ideju ķeizara Vilhelma II virsvadībā un Baltijas ūnijas izveidošanu, kas iekļautu Skandināvijas valstis, Somiju, Baltijas provinces un sadarbotos ar Vāciju; viņš parakstīja 93 vācu kultūras darbinieku uzsaukumu "*An die Kulturwelt*", par ko 1914. g. 8. decembrī tika izslēgts no RPI Goda biedru skaita. Sakarā ar V. Ostvalda 150 dzimšanas dienu, ievērojot viņa zinātniskos un pedagoģiskos nopelnus, RTU Senāts 2003. gada 29. septembrī atjaunoja V. Ostvaldam RTU (RPI) Goda biedra № 1 statusu. Balstoties uz Nobela prēmijas nepublicētajiem materiāliem, J. Stradiņš izanalizēja arī šīs komitejas 1914. gada 21. septembra lēmuma motivāciju, saskaņā ar kuru Nobela prēmiju piešķiršana P. Valdenam tika atlikta uz vēlāku laiku. Tāpat referātā pirmoreiz tika iezīmēti Valdena un Centneršvēra skolnieka, LU absolventa (1923) Leonīda Andrusova (1896–1988) zinātniskie nopelni, izveidojot jaunu katalītisku ciānūdeņraža (zilskābes) iegūšanas metodi, pēc kuras šo ļoti toksisko vielu pašreiz ražo visā pasaulē plastmasu un iznīcināšanas līdzekļu iegūšanai. Andrusovs savos darbos ir attīstījis Ostvalda idejas un savus pirmos pētījumus pat veicis, izmantojot Ostvalda iekārtu (ar tās palīdzību Ostvalds savulaik bija izstrādājis slāpekļskābes iegūšanas paņēmieni no gaisa slāpekļa).

Prof. J.A. Kriķstopaitis (Viļņa) savā lekcijā iezīmēja Lietuvas vēsturisko pieredzi zinātnes un augstākās izglītības veidošanā un uzdevumus sakarā ar iestāšanos Eiropas Savienībā, bet Tartu Universitātes zinātnieki Hains Tanklers un Algo Remmers visai detalizēti raksturoja līdz šim maz izpētītos Tartu Universitātes sakarus ar Latviju 1920.–1940. g., pirmās neatkarības laikā. Šo autoru grāmata par

minēto tēmu angļu valodā "*Tartu University and Latvia*" (240+24 lpp.) izdota 2004. gadā.

Viļņas astronomiskās observatorijas vēsturi 250 gados raksturoja profesors Luberts Klimka (Viļņa), bet Rīgas 1. pilsētas slimnīcas direktors Dr. Andrejs Pavārs ar diapozitīvu sērijas palīdzību atainoja šīs iestādes nozīmīgākos momentus, ēkas un cilvēkus. Farmācijas muzeja direktors Agris Briedis īsi raksturoja Rīgas Farmācijas biedrības veikumu – šai ievērojamajai, D.H. Grindeļa 1803. g. dibinātajai organizācijai konferences laikā tika veltīta īpaša dokumentu un lietišķu relikviju izstāde Medicīnas vēstures muzejā.

Pirmās plenārsēdes nobeigumā docents Jānis Klētnieks pasniedza Latvijas Zinātņu vēstures asociācijas goda biedra diplomus triju Baltijas valstu zinātņu vēstures asociāciju vadītājiem – prof. J.A. Krikštopaitim, prof. K. Sīlivaskam un prof. J. Stradiņam, kā arī Medicīnas vēstures muzeja direktoram doc. K.Ē. Aronam un mikrobioloģijas vēsturniekam Dr. J. Jākobsonam.

Otra (konferences noslēguma) plenārsēde notika LU Mazajā aulā, kur klātesošos uzrunāja LU rektors akadēmiķis Ivars Lācis, bet LZA korespondētājloceklis Dr. J. Kristapsons nolasīja pārskata referātu par pētniecības stāvokli Baltijas valstīs pēc 1990. gada. Šim tematam veltīta J. Kristapsona, H. Martinsones un I. Dagītes monogrāfija (angļu valodā) "*Baltic R&D Systems in Transition. Experiences and Future Prospects*" (Rīga, Zinātne, 2003. – 204 lpp.), kas izdota ar Zviedrijas fondu atbalstu un tika prezentēta konferences laikā. Konferences sekcijās nolasīto referātu īsu rezumējumu sniedza LU Vēstures muzeja direktors prof. M. Baltiņš. Noslēguma plenārsēdes laikā notika arī Vilhelma Ostvalda atceres pasākums, jo V. Ostvalds savu pēdējo atvadu lekciju pirms aizbraukšanas no Rīgas tika nolasījis tieši šajā aulā. Par V. Ostvalda darbības dažādiem aspektiem runāja J. Stradiņš (Latvija), S. Ross (Vācija) un K. Sīlivask (Igaunija), un tika nolasīts zinātnieka mazmeitas Grēteles Braueres (Grosbotene, Vācija) emocionāls vēstījums konferencei. Pēc tam konferences dalībnieki pulcējās pie tēlnieka A. Vārpa veidotā V. Ostvalda pieminekļa Kr. Barona ielā, kurš tika uzstādīts 2001. gadā kā firmas "*Grindex*" veltījums Rīgas 800 gadiem.

Konferences gaitā, 14. oktobrī, RPI dibināšanas dienā (kas tiek atzīmēta kā Latvijas augstākās izglītības diena) tika atklāts piemineklis arī citam izcilam zinātniekam Paulam Valdenam, kuru Rīgas pilsētai dāvāja Latvijas Zinātņu akadēmija un firma "*Itera – Latvija*" (autori – tēlnieks A. Vārpa un arhitekts A. Heinrihsons). Piemineklis uzstādīts Kronvalda bulvāra apstādījumos, iepretī kādreizējai RPI Ķīmijas nodaļas ēkai, kuras veidošanā savulaik piedalījies P. Valdēns (tagad – LU Bioloģijas fakultātes ēka, taču perspektīvā tur paredzēts izvietot arī LU Ķīmijas fakultāti un LU Medicīnas fakultātes teorētiskās katedras). Pieminekļa risinājums ir oriģināls – tas attēlo ābolskābes molekulas divu modifikāciju modeļus, starp kuriem novietota tērauda plāksne ar P. Valdena portreta spoguļattēliem, tādējādi simbolizējot P. Valdena atklāto dabas parādību – "*Valdena apgriezenību*". Pieminekļa atklāšanas ceremonijā nolasīja Valsts prezidentes, LZA īstenās locekles V. Viķes-Freibergas vēstījumu, kurā sacīts:

Paula Valdena pieminekļa atklāšanas ceremonija pie LU Bioloģijas fakultātes
2003. g. 14. oktobrī: no kreisās – LZA viceprezidents J. Ekmanis,
LU rektors J. Lācis, RSU rektors J. Vētra, *Itera Latvija* prezidents J. Savickis,
Valsts eksprezidents G. Ulmanis, RTU rektors I. Knēts, Rīgas pilsētas
izpilddirektors M. Tralmaks, akadēmiķis J. Stradiņš, profesors I. Meirovics

Paula Valdena piemineklis atklāšanas dienā
(tēlnieks A. Vārpa, arhitekts A. Heinrihsons)

"Šodien īpaši skaistā un simboliskā veidā – ar pieminekļa atklāšanu – tiek iezīmēta Latvijas zinātnes augstākās raudzes pīlāra, pasaules līmeņa zinātnieka Paula Valdena piemiņa. Viņš ir viens no mūsu zemes dēliem, ar kuriem patiesi lepojāmies. Pauls Valdens ir viens no tiem zinātniekiem, kas būvējis Latvijas eksakto zinātņu bāzi, ar kuru mūsu valsts pazīstama visā pasaulē. Viņa dzīves un izglītības ceļš, viņa zinātnieka izaugsme sākās Latvijā, kaut arī kā patiess pasaules gars paguva darboties arī citās zemēs. Rīga un visa Latvija var būt lepna uz šo savu zinātnes laukā pašu dižāko dēlu, kurš tagad pievienojas tam izcilnieku pulkam, kas ir atraduši piemiņas vietu savā zemē.

Pasaules zinātnieku klātbūtne šī pieminekļa atklāšanā liecina par to, ka Paula Valdena devums tiek joprojām augstu novērtēts. Tas ir arī iespēju apliecinājums mūsu jaunaigiem zinātniekiem uz esošās Latvijas zinātnes pieredzes, tradīciju, pazīstamības un kontaktu bāzes veidot savu karjeru un pētījumus.

Pielietojamajai zinātnei ir liela nozīme, ķīmija un eksaktās zinātnes vienmēr Latvijā ir ieņēmušas nopietnu vietu, ar to Latvijas vārds ir spējis iziet pasaulē. Novēlu jaunaigiem zinātniekiem, lai viņi arī spētu nest pasaulē savas dzimtās zemes vārdu tikpat izcili, kā tas izdevies Paulam Valdenam."

Uzrunas sacīja LZA prezidents J. Stradiņš, bij. Valsts prezidents G. Ulmanis, firmas "Itera – Latvija" prezidents J. Savickis, RTU rektors I. Knēts, Latvijas Izglītības fonda mērķprogrammas priekšsēdētājs profesors I. Meirovics, Paula Valdena mazdēls, Somijas ZA Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas priekšsēdētājs prof. Erki Hollo un Rīgas pilsētas izpilddirektors M. Tralmaks. Atklāšanā piedalījās gan zinātņu vēstures konferences dalībnieki, gan arī paralēli notiekošā 3. Starptautiskā Valdena simpozija (par organisko ķīmiju) dalībnieki, kuri pēc tam kopējā sēdē "Valdena auditorijā" iztīrāja Valdena zinātnisko un sabiedrisko devumu (runātāji – LU rektors I. Lācis, Latvijas Ķīmijas biedrības priekšsēdētājs Dr. P. Trapencieris, akad. J. Stradiņš, prof. E. Vedējs no Viskonsinas, prof. R. Kostjanovskis no Maskavas, prof. Š. Kobajaši no Tokijas, firmas "Itera – Latvija" prezidents I. Savickis, LU Bioloģijas fakultātes dekāns U. Kondratovičs, pieminekļa autors A. Vārpa, Stalbes pagasta priekšsēdētājs A. Lapsiņš u.c.). Šī divu konferenču visai saturīgā kopējā sēde izvērtās par vienu no konferences centrālajiem notikumiem.

Īpaši plašas un tematiski daudzveidīgas izvērtās arī sekciju sēdes. Augstskolu vēstures sekcijas sēdē, citu starpā, noklausījās Dr. I. Grosvalda pārskatu par augstākās tehniskās izglītības attīstību Latvijā, A. Zigmundes pārskatu par Ostvaldu dzimtu Latvijā, prof. M. Baltiņa ziņojumu par privātdocenta īpatnējo statusu LU mācītspēku korpusā 20. gs. 20.–30. gados, V. Ščerbinska referātu par LU studentu korporāciju iesaistīšanos politikā tajā pašā laikposmā. Dz. Cēbere iztīrāja dažus jaunatrstus arhīvu datus par divu totalitāro režīmu represijām pret Latvijas zinātniekiem 1940.–1945. g., izklāstot LVU rektora J. Paškeviča sūdzību VK(b)P CK sekretāram G. Maļenkovam, datus no LU vadītāju prof. L. Adamoviča un J. Auškāpa apsūdzības lietām un sniedzot holokaustā bojā gājušo prof. V. Minca un N. Lebedinska likteņa iztīrājumu. E. Liparte definēja valodnieces prof. Martas Rudzītes vietu Latvijas Universitātes vēsturē; tika nolasīts prof. J. Lielmeža (Vankūvera) ziņojums

par latviešu cilmes aviokonstruktora profesora Jāņa Akermaņa (1897–1972) devumu stratosfērisko un kosmisko lidojumu tehnikā ASV.

Inženierzinātņu vēstures sekcijā (koordinators H. Guljevskis) R. Šviedris (Ņujorka) izklāstīja nesen atklātos faktus par Lietuvā dzīvojušā 17. gs. izgudrotāja K. Simonaviča nopelniem raķešbūvē pēc jaunatrstiem seniem izdevumiem, bet E. Hendre (Tallina) – referēja par igauņu izgudrotāju šaujamieroču jomā K. Papello (1890–1958). Prof. J. Ločmelis raksturoja telekomunikāciju zinātnes un prakses attīstību Latvijā 150 gados, prof. J. Štrauhmanis runāja par privāto kartogrāfiju laikā no 19. gs. vidus līdz 20. gs. vidum. G. Saiva (Sidneja) raksturoja latviešu inženiera Teodora Priedes (1920–1992) nopelnus, bet R. Megi (Tallina) deva ieskatu inženiergrafikas vispārējās problēmās.

Rosīga bija industriālā mantojuma sekcija A. Biedriņa un M. Kravinskas vadībā, kur E. Upmanis runāja par zinātnieku piemiņas vietām Rīgā, A. Zalsters – par industrializācijas tendencēm Kurzemes hercogistē 17. gs., L. Lastovecka un A. Vegners – par Andrejsalas spēkstaciju Rīgā, A. Biedriņš – par Daugavgrīvas hidrotehniskajām un fortifikāciju būvēm kultūrvēstures skatījumā, J. Apals – par arhaiska būvveida stila attīstību Austrumbaltijā. N. Treijs ziņoja par verstu stabu konservācijas un atjaunošanas projektu, M. Zunde – par Vecrīgas seno kultūrvēsturisko objektu dendrochronoloģiskajiem datējumiem, bet M. Kravinska – par Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības lomu kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanā. J. Klētnieks ziņoja par latviešu zinātnieku līdzdalību Karnakas tempļa izpētē (2001.–2002. g.), bet fotogrāfijas vēsturnieks P. Korsaks referēja par fotokameru “Minox” kā Baltijas valstu augstāko sasniegumu smalkās industrijas jomā. Sekcijā prezentēja jauniznākušo grāmatu “Industriālais mantojums modernā pilsētvidē” (latviešu un angļu valodā) – 2002. g. Rīgā notikušās konferences rakstu krājumu.

Astronomijas, fizikas un matemātikas sekcijā (koordinatori – Dr. I. Henriņa un J. Klētnieks) atzīmējami Dr. E. Gečiauska (Viļņa) referāts par matemātikas profesoriem, astronomijas amatieriem un kalendāru izdevējiem Krīgeriem Dancigā, Viļņā un Kurzemē 17. gs., J. Banioņa (Viļņa) referāts par senās Viļņas Universitātes absolventu – matemātiķi, mineralogu, ceļotāju un Latīņamerikas pētnieku Ignāciju Domeiko (1802–1889). Prof. R. Duda (Vroclava) referēja par Jana Śnadecka ietekmi uz matemātikas mācīšanu Krakovas un Viļņas universitātē 19. gs. sākumā, bet T. Kīskens (Helsinki) par astronomu un dabas filozofu S.A. Forsiju. J. Klētnieks sniedza jaunus datus par pirmo latviešu studentu Ķeizariskajā Tērbatas Universitātē Kārli Viljamsu (1777–1847; kas kopā ar rektoru G.F. Parrotu licis Tērbatas universitātes galvenās ēkas pamatakmeni 1805. gadā). T. Punga (Tartu) ziņojums bija veltīts fizikas profesoram A.J. fon Etingenam (1836–1920) kā slave-nās grāmatu sērijas “*Ostwalds Klassiker der exakten Wissenschaften*” izdevējam. Vairāki referāti bija veltīti matemātikas attīstībai 20. gs. Latvijā – J. Dambītis sniedza īsu ieskatu Latvijas Universitātes Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes vēsturē, I. Henriņa referēja par inženiermatemātiķu LU (1919–1940), bet L. Brāzma – par Nikolaja Brāzmas pētījumu nozīmību matemātikas attīstībā. Doc. J. Cepītis

ziņoja par nesenajiem bedrīšu akmeņu atradumiem Latvijā un apsvērumiem to arheoastronomiskajai identifikācijai.

Bioloģijas, lauksaimniecības un mežzinības sekcijā prof. A. Leikola (Helsinki) ziņoja par Aleksandru no Nordmanu kā starptautiski pazīstamu 19. gs. zoologu no Somijas, bet LZA goda doktors J. Raipulis – par vairāku Latvijas biologu saistību ar Sanktpēterburgu. E. Tamiksārs (Tartu) referēja par A.T. fon Midendorfu (1815–1894) kā lauksaimniecības pētnieku, akad. R. Kondratovičs par izcilo Latvijas augu fizioloģi M. Tauju (1899–1975), G. Ieviņš un O. Kreicbergs (Salaspils) – par Ausekli Veģi (1903–1973) kā pasaules klases speciālistu augu miera perioda pētniecībā, akad. Ī. Rašals (Salaspils) par Valdi Dišleru (1928–1985) kā Latvijā atdzimušās ģenētikas rosinātāju 20. gs. 70.–80. gados, doc. E. Vimba – par divu ar Rīgu saistītu mikologu profesoru F. Buholca un A. Bondareceva saraksti. Vairāki Jelgavas, Ulbrokas, Stendes speciālistu referāti bija veltīti plašam agrārzinātņu, mežzinātņu un lauksaimniecības mehanizācijas vēstures tematikas kompleksam, skarot pat tādu jautājumu kā Komunistiskās partijas pirmorganizācijas vēsture Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā (K. Vārtukapeinis). Atzīmējams arī LZA korespondētājlocekļa P. Zālīša referāts par mežu tipoloģiju Latvijā. M. Rudzītes (Rīga), A. Gurska (Kauņa) un J.H. Jungblūta (Heidelberga) kopējais ziņojums skāra molusku pētniecības attīstību Latvijā un Lietuvā, sākot jau ar pirmo pērles pieņemējumu Dionīsija Fabricija darbā (1612).

Ne mazāk daudzpusīga bija ķīmijas un ģeoloģijas sekcijā nolasīto 15 ziņojumu tematika. Plašs referātu klāsts bija veltīts jubilāra V. Ostvalda saiknei ar viņa *Alma mater* – Tartu Universitāti, viņa skolotājiem prof. K. Šmitu un J. Lembergu. Dr. S. Ross (Esene) referēja par Ostvalda skolotāja bioķīmiķa Karla Šmita (1822–1894) centieniem veidot “aliansi” starp zinātni un privāto industriju, īgaunu akadēmiķis prof. K. Sīlivask (Tallina) – par Karla Šmita darbošanās laikmetu Tērbatas Universitātē (1846–1892), profesori V. Pasts un J. Tamms (Tartu) – par šīs universitātes lomu Vilhelma Ostvalda tapšanā par fizikālķīmiķi, R. Talimā (Viļņa) – par Johanu Lembergu V. Ostvalda atmiņās. Prof. U. Bluķis (Ņujorka) salīdzināja divu Nobela prēmijas laureātu V. Ostvalda un J.H. Vanthofa pieeju jaunu skolnieku audzināšanā, zinātniskas skolas radīšanā. Prof. R. Vihelems (Tartu) referēja par V. Ostvalda ķīmijas filozofiju mūsdienu kontekstā, bet Dr. Č. Jakobs (Eksetera) – par ķīmijas principu loģisko struktūru vakar un šodien. Savukārt Igaunijas ZA ģenerālsekretārs prof. M. Veidermā (Tallina) rādīja, ka neorganiskajā ķīmijā pazīstamās Kurola sāls nosaukums (1890) cēlies no Tartu Universitātes profesora G. Tamana Pērnāvā dzimušā skolnieka uzvārda. Akad. A. Vīksna, A. Eniņš un K. Vrubļevska (Rīga) referēja par farmācijas biedrību evolūciju Latvijā, kopš D.H. Grindeļa 1803. g. dibinātās Rīgas farmaceitu un ķīmiķu biedrības, U. Alksnis un I. Grosvalds – par pazīstamā latviešu ķīmiķa prof. Br. Jirgensona (1904–1982) darbību trimdā, bet M. Gorskis (Daugavpils) – par Volfganga Vahtsmuta (20. gs. sāk.) ieguldījumu ķīmijas mācīšanas metodikā. A. Ruplis un I. Grosvalds sniedza pārskatu par ķīmijas agrīnajiem lietojumiem Latvijā (līdz 1200. g.) – mālu, metālu apstrādi, augu un dzīvnieku šķiedru apstrādi, celtniecības materiāliem no dolomīta.

Akad. U. Sedmalis un I. Šperberga ilustrēja Latvijas ķīmiķu un ģeologu sadarbības tradīcijas vēstures gaitā, bet A. Zābele sniedza ieskatu latviešu ģeologa V.A. Zāna (1904–1961) “divās dzīvēs” – gan Latvijā un gan trimdā.

Atšķirībā no iepriekšējām konferencēm, šajā bija diezgan plaši pārstāvētas arī humanitāro un sociālo zinātņu tematika un attiecīgie speciālisti, darbojās īpaša pedagoģijas un psiholoģijas vēstures sekcija (koordinatore prof. A. Krūze). Tajā noklausījās, piemēram, prof. L. Žukova (Rīga) referātu par vācu bruņniecības uzturētajiem skolotāju semināriem Vidzemē 19. gs., prof. A. Krūzes referātu par pedagoģijas tematisko pamatu attīstību Latvijā, Ē. Vugules referātu par starptautisko pedagoģisko ideju ietekmi pedagoģijas zinātņu attīstībā Latvijā (1920–1940), A. Tomašūna referātu par II pasaules kara vēstures mācīšanas problēmām vidusskolas 12. klasē, V. Reņģes referātu par psiholoģijas attīstību Latvijā pēc neatkarības atgūšanas u.c. (pavisam 18 referāti, tajā skaitā arī par ievērojamām personībām – A. Daugi, F. Adamoviču, J.A. Studentu, E. Pētersonu, J. Graubiņu).

Humanitāro un sociālo zinātņu vēstures sekcijā nolasīja 11 referātu, tajā skaitā doc. S. Kļaviņas interesanto ziņojumu par to, kādas 19. gs. bija Eiropas valodnieku atziņas par baltu valodu vietu indoeiropiešu valodu saimē, un pazīstamā itāļu valodnieka (par LZA ārzemju locekli nule ievēlētā) Pizas universitātes profesora P.U. Dini ziņojumu par to, kā Renesanses laikmetā (16. gs.) tika traktēta senprūšu valoda. R. Kvašīte (Šauiļi) aplūkoja letonikas (“latvistikas”) attīstību Lietuvā. I. Seļukaite un L. Klimka (Viļņa) ziņoja par novadpētniecības kustības attīstību Lietuvā 75 gados, bet R. Pētersons – par kultūras pieminekļu aizsardzības attīstību Latvijā – Pieminekļu valdi un tās darbību (1923–1940). Prof. E. Staburova aplūkoja Āzijas studijas (orientālistiku) Latvijas Universitātē, pievērsoties prof. Pētera Šmita darbībai sinoloģijā (par ķīniešu, mandžūru, tungūzu valodu pētījumiem), kā arī iztīrējot dažu vācbaltiešu darbus par Ķīnu un Taivānu 19. gs.

Muzeju vēstures un muzeogrāfijas sekcijā (koordinatore – I. Ondzule) atzīmējami S. Urbonienes (Viļņa) referāts par Lietuvas krucifiksiem kā izcilu Baltijas tautu kultūras mantojumu, V. Saduiķa (Viļņa) referāts par Lietuvas Enerģijas muzeju, V. Rozentāles un T. Pumpuriņa (Cēsis) ziņojums par 1802. gadā atjaunotās Tērbatas Universitātes pirmā rektora G.F. Parrota ciešo saistību ar grāfu Zīversu dzimtu Cēsīs. D. Pētersone referēja par Rīgas Dabaspētnieku biedrības lomu dabaszinātņu attīstībā Latvijā, M. Eipure ziņoja par Skolu muzeja dibinātāju Jāni Siliņu, bet D. Grundmane un J. Klētnieks – par ASV strādājušo Valfrīdu Osvaldu (1916–1982) kā zinātnieku – astronomu un sportistu (pēc Sporta muzeja materiāliem).

Viena no plašākajām un rezultatīvākajām tradicionāli bija medicīnas un veterinārmedicīnas sekcija (koordinatori – akad. A. Vīksna un Dr. J. Salaks), kas darbojās gan Medicīnas vēstures muzejā, gan Rīgas pilsētas 1. slimnīcā. Tajā kopumā nolasīti 25 referāti. To skaitā minami prof. K. Vasiljeva (Odesa) ziņojums par Baltijas medicīnas vēstures pētījumiem etniskā aspektā, T. Hinrikusa, A. Rāla un H. Tanklera (Tartu) referāts par Tērbatas farmakoloģijas profesora Georga Drāgendorfa vadībā izstrādātajām disertācijām (vides ekoloģijas problēmas), H. Tanklera, A. Panova (Tartu) un P. Toma (Minhene) ziņojumu par oftalmoloģijas

profesoru Eduardu Rēlmanu Tartu Universitātē, kā arī prof. M. Mirska (Maskava) referāts par Ivana Pavlova un Ludviga Pūsepa saskarēm. E. Bērziņa un A. Dirbes referāts bija veltīts Oto Hūna darbam (1803) "Rīgas pilsētas medicīniski topogrāfiskais apraksts ar ārsta vērojumu pielikumu" kā medicīnas vēstures avotam, bet K. Vasiļjeva jaunākā (Sumi) referāts – latviešu ārstiem "balto" karaspēkā 1918.–1920. g. (doktoram R. Bērziņam). Vairāki referāti bija veltīti specifiskiem Lietuvas veselības aprūpes un medicīnas vēstures jautājumiem. M. Pozemkovska un A. Vīksna ziņoja par Latvijas Medicīnas vēsturnieku apvienības 50 gadiem, bet S. Savenko un A. Vīksna – par medicīnas muzejiem Baltijā.

Īpaša sesija tika veltīta nozīmīgai jubilejai – Rīgas 1. pilsētas slimnīcas (sākotnēji – Rīgas nabagu slimnīcas bij. Nikolaja patversmes vietā) 200 gadu pastāvēšanai, par kuras vēsturi vīspusīgu pārskatu sniedza slimnīcas direktors prof. A. Pavārs (kopā ar LZA kor. loc. prof. U. Vikmani un akad. A. Vīksnu). Par ķirurģijas attīstību slimnīcā no 1803. līdz 1944. gadam ziņoja J.R. Lange un prof. M. Mihelsons, bet par atsevišķām medicīnas disciplīnām šajā slimnīcā pēckara posmā referātus lasīja tādi pazīstami mediķi, kā akad. J. Anšelevičs, J. Verbovenko, A. Ņikitins, J. Upmane, M. Mihelsons, A. Pavārs, V. Miltiņš, A. Žileviča u.c. Veterinārzinātnes jomā E. Ernits (Tartu) ziņoja par profesora Fridriha Brauela devumu normālajā fizioloģijā, Dr. G. Preinbergs – par Latvijas veterinārdienesta pirmo vadītāju (1919–1921) V. Frišmani. Akad. A. Jemeljanovs un līdzautori (Jelgava) referēja par trimdā strādājušo veterinārzinātnieku profesoru Raimundu Zemjāni (1918–1993), teriogenoloģijas pamatlicēju, kas izsacījis arī interesantas pārdomas par lopkopības nākotni neatkarīgajā Latvijā.

Medicīnas vēstures sekcijas darba ievadījumā Medicīnas vēstures muzejā atklāja D.H. Grindeļa dibinātās Rīgas Farmācijas biedrības 200 gadu jubilejai veltīto ekspozīciju, kur pirmoreiz vienuviet bija skatāms tik plašs eksponātu skaits no Rīgas muzeju un arhīvu fondiem, daudzi no tiem unikāli, pirmoreiz apzināti (prāva daļa vēsturiskās biedrības arhīva glabājas Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā). Ekspozīciju atklājot, K.Ē. Arons un J. Stradiņš vērtēja šīs biedrības un D.H. Grindeļa vēsturisko veikumu. Tika prezentēta prof. J. Salaka faktiem bagātā grāmata (324. lpp.) par izcilā anatoma, Rīgā dzimušā Jēnas, Halles un Maskavas profesora Justa Kristiāna Lodera (1753–1832), tuva J.V. Gētes drauga un līdzgaitnieka, mūžu un veikumu. Šī grāmata veltīta pazīstamā vācu medicīnas vēsturnieka Paula Stradiņa balvas laureāta H.E. Millera-Dīca piemiņai. Tika izteikts vēlējums, lai beidzot tiktu izvērtēts arī Oto Hūna veikums, izdots viņa Rīgas medicīniski – topogrāfiskā stāvokļa apraksts 19. gs. sākumā un ar to saistītie papildu manuskripti (LVVA, 6810. fonds), ar komentāriem. Par Rīgas 1. slimnīcas vēsturi 2001. gadā jau izdota saturīga J. Ozola un A. Vīksnas grāmata.

Zinātniecības sekcijā (koordinators Dr. J. Kristapsons) notika jau sākumā pieminētās triju Baltijas autoru monogrāfijas prezentācija un neliela diskusija par Baltijas valstu pētniecības sistēmu šodien. Sekcija noklausījās L. Nēpinena (Tallina) referātu par Iljas Prigožina teoriju un "divu kultūru" problēmu. I. Dagite (Viļņa) iztīrāja problēmu, vai zinātnisko darbu publicēšana Lietuvā ir pārāk plaša vai pārāk

ierobežota, B. Railiene (Viļņa) – skolotāja un skolnieka savstarpējās citēšanas paradīgu. Prof. K. Makarjuns (Viļņa) raksturoja nacionālās zinātnes balvas kā Lietuvas zinātnes atspulgu, G. Varlamova (Tallina) sniedza pārskatu par Igaunijas Zinātņu akadēmijas locekļu korpusu un tā lomu zinātnes attīstībā pašreizējā Igaunijā. Dr. B. Ādamsone un Dr. A. Edžiņa (Rīga) raksturoja zinātnisko grādu piešķiršanas dinamiku Latvijā un šajā jomā neatrisinātās problēmas (1992–2002), LZA kor. loc. I. Bērsons (Rīga) referēja par Latvijas Fizikas biedrības semināru un konferenču praksi, Dr. Ē. Tjuņina (Rīga) – par Latvijas zinātnieku publikāciju citēšanas analīzi, bet A. Ādamsone (Rīga) raksturoja tehnoloģijas pārneses veicināšanas iniciatīvas pārejas ekonomikā. Notika zinātniecības problēmu analīzes un zinātnes metodoloģijas speciālistu domu apmaiņa, saistot to ar pašreizējās prakses aktualitātēm.

Pavisam sekciju sēdēs reāli noklausījās vairāk nekā 140 referātu, no kuriem daudzi bija saistoši, ar novitātes elementiem, taču referātu tematika lielākoties bija izkliedēta, epizodiska. Maz bija vienojošu momentu, kas raisītu plašāka mēroga diskusiju. Ļoti lielais paralēli notiekošo sēžu un citu pasākumu skaits liedza interesentiem noklausīties referātus citās sekcijās. Referentu lielum lielais vairums bija Latvijas pārstāvji, konferencē bija saziņas valodas problēmas. Šo trūkumu lielā mērā atsvēra neformālās diskusijas, tikšanās plenārsēdēs, informācijas apmaiņa. Konferenču dalībnieku vidū bija maz gados jaunu cilvēku. Daudzi Latvijas zinātņu vēsturei nozīmīgākie pētījumi publicēti izvērstu rakstu veidā, iestrādāti plašākos kolektīvos darbos, arī “Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā, II, 1919–1958” (izdota 2004. g. – 543. lpp.). Rezultāti izmantoti arī zinātnes vēsturei veltīto muzeju darbā.

Neskatoties uz visu to, šī konference tās dalībnieku skatījumā tika vērtēta kā viena no visplašākajām, satura un norišu ziņā bagātākajām līdzšinējā Baltijas konferenču praksē, tā kļuva par vienu no nozīmīgākajiem LZA un universitāšu kopēji organizētajiem zinātnes pasākumiem 2003. gadā.

Konferences noslēgumā notika Baltijas zinātņu vēstures un filozofijas asociācijas ģenerālā asambleja. Tajā nolēma arī turpmāk saglabāt šo asociāciju kā vienotu veselumu, kas kopīgi pārstāvētu visas trīs Baltijas valstis Starptautiskajā apvienībā un piedalītos XXII Starptautiskajā zinātņu vēstures kongresā Pekinā 2005. gada vasarā. Pēc J. Krištopaiša ierosmes starptautiskā kongresa ietvaros Pekinā iecerēts tematisks simpozījs: “Zinātne, tehnoloģijas un kultūru daudzveidība Baltijas jūras reģionā: Ziemeļu – Dienvidu – Austrumu sakari”. Pēc profesora R. Vihalema ierosinājuma asociācijas ietvaros tika dibināta zinātnes filozofijas, loģikas un metodoloģijas nodaļa, ko viņš apņēmies organizēt, vadīt un pārstāvēt attiecīgajā starptautiskajā organizācijā. Ar izpratni tika uzņemta ziņa, ka Igaunijas zinātņu vēstures asociācijas vadību tuvākajā laikā pārņems Tartu Universitātes rektors prof. J. Āvikso un zinātņu vēstures pētniecības centrs Igaunijā pārvietosies no Tallinas uz Tartu. Par Baltijas asociācijas prezidentu rotācijas kārtībā ievēlēts Lietuvas pārstāvis prof. J. A. Krištopaitis, par viceprezidentu – prof. J. Stradiņš (Latvija) un prof. K. Silivaskis (Igaunija, kuru nomainīs prof. J. Āvikso). Vēl asamblejas padomes sastāvā no Latvijas ievēlēti prof. M. Baltiņš, doc. Dr. J. Klētnieks,

Dr. I. Grosvalds un doc. K. Arons kā Baltijas valstu medicīnas vēstures asociācijas vadītājs (viņa vietnieks – asoc. prof. Dr. J. Salaks).

Kā Rīgas konferences sava veida noslēgums vērtējams Tartu Universitātes un Igaunijas ZA 2003. gada 17. oktobrī Tartu Universitātes aktu zālē organizētais zinātniskais pasākums Vilhelma Ostvalda atcerei (ar J. Āviksō, M. Veiderma, J. Stradiņa, K. Stilivaska, V. Pasta, R. Vihalema, I. Pīra, I. Kopela un E. Lusta referātiem un ziņojumiem) un diēnas V. Ostvalda piemiņas plāksnes atklāšanu pie Tartu (Tērbatas) Universitātes galvenās ēkas spārna, kur savulaik atradās K. Šmita laboratorija un savas zinātniskās pētniecības karjeru (1875–1881) uzsāka Ostvalds, ko arī Igaunija uzlūko par savu pirmo un pagaidām vienīgo Nobela prēmijas laureātu. J. Stradiņš šajā pasākumā runāja gan par V. Ostvalda Rīgas gadiem, gan arī par V. Ostvalda 150 gadu dzimšanas dienas atcerei veltītajiem pasākumiem Vācijā (Leipcigā, Grimmā, Grosbotenē) 2003. gada septembrī. Pasākumā tika uzsvērtā Baltijas valstu, īpaši Latvijas un Igaunijas vienotība gan vēstures tradīciju ziņā, gan 21. gadsimtā kopēji veicamajā ceļā, tika izcelta zinātnes nozīmība un reģionālās identitātes turpmāka izkopšana Baltijas jūras reģiona kopējā kontekstā.

22. Baltijas zinātņu vēstures konferenci paredzēts organizēt Viļņā 2006. gada 5.–7. oktobrī, tematiski saistot to ar Alberta Einšteina epohālo atklājumu simtgadi un to rezonansi Baltijā. Bez tam konferencē atzīmēs Lietuvas ZA pastāvēšanas 65 gadu jubileju. Paredzēta arī plaša medicīnas, farmācijas un veterinārzinātņu vēstures sekcija.

21st International Baltic Conference on the History of Science (Summary)

By Jānis Stradiņš

A detailed review of the international conference (Riga, 13–15 October, 2003) has been given. Conferences on the history of sciences in the Baltics have a 45 years long tradition. Professor of medicine Pauls Stradiņš was the person, who initiated the 1st Baltic conference on the history of natural sciences and medicine in Riga, June, 1958, during the epoch of “Khrushchev’s Thaw”.

Since then, 20 conferences have taken place. This conference has been organized by the Latvian Academy of Sciences, Riga Technical University, University of Latvia, Paul Stradins Museum of History of Medicine.

Aside from the representatives of the Baltic republics, in the 1960–1980s, the conferences gathered outstanding experts on the history of science, medicine and technologies of the former Soviet Union. The audience gradually grew wider and attracted colleagues from Germany, Poland, Bulgaria, Great Britain, Finland, and Sweden. Since 1957, an extended report of the conference has seen publishing in the collections of articles “Iz istorii mediciny” (Acta Medico – Historica Rigensia) and “Iz istorii jestestvozanija i tehniki Pribaltiki” (1968–1992).

Due to perestroika in the USSR and the restitution of the independence of the Baltic States in 1991, research and foreign contacts have become more independent. Already in February 1988, Estonian, Latvian and Lithuanian historians of

science decided to set up an independent common Baltic Association of the History and Philosophy of Sciences. In October 1990, the Committee of this Association was founded in Riga (first president – Prof. J. Stradiņš). In 1993, the Baltic Association was accepted as a member in the International Union of the History and Philosophy of Science (IUHPS/HS). A part of this Association is the Baltic Association of the History of Medicine (headed by Dr. K.E. Arons).

Since the reestablishment of independence of the Baltic States, these conferences have been an excellent example of cooperation of the scientists of the three states. The 21st conference has been mainly dedicated to the 140th anniversary of the higher education in Latvia, since Riga Polytechnikum (now the Riga Technical University) has been founded in 1862. The University of Latvia and Latvia University of Agriculture, as well as the restored Riga Technical University were formed on the basis of this institution. Besides, the former Riga Polytechnic Institute significantly influenced the development of sciences, technology and chemistry in Russia, Poland, Lithuania, Estonia, Ukraine, and Transcaucasia, as had fruitful international contacts with Germany, Switzerland, Sweden, and Finland.

The conference has paid special attention to the outstanding Riga-born chemist Wilhelm Ostwald (1853–1932). W. Ostwald was the Professor of chemistry of the Riga Polytechnikum, the founder of physical chemistry, and later the Nobel Prize winner (1909), the only one from the Baltics until now.

The conference commemorated also Professor Paul Walden (1863–1957), another famous chemist from Riga. A monument to Paul Walden was unveiled in Riga in October 14th. 2003, during the conference.

The 250th anniversary of the old Vilnius Astronomical Observatory, 200 years of the Riga Chemical – Pharmaceutical Society founded by Professor D.H. Grindel (1803), and the bicentenary of the foundation of the 1st Riga City Hospital (1803) are also landmarks in the history, – they were remembered at this conference.

The total amount of participants at the conference exceeded 400 (two plenary sessions and 10 sections); at the section of history of medicine and veterinary medicine 25 communications have been presented. The book of Prof. J. Salaks about J. Ch. Loder has been opened during the conference.

At the end of the conference a new staff of the Baltic Association has been elected (Prof. J.A. Krikštopaitis – President, Profs. J. Aavikso and J. Stradiņš – Vicepresidents). Dr. K. Arons has been reelected president of the Baltic Association of the history of Medicine. The 22nd Baltic Conference will be organized in 2006 in Vilnius.

Jānis Stradiņš, *Dr. habil. chem., Dr. hist. h. c.*

Latvijas Zinātņu Akadēmijas

Latvijas Vēstures institūts,

Akadēmijas lauk. 1, Rīga, LV – 1524

Latvija

e-mail: stradins@lza.lv